

Comparative legal analysis of a plea agreement with conciliation and mediation

Otabek TOSHEV¹

Ministry of Justice

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2022

Received in revised form

25 October 2022

Accepted 20 November 2022

Available online

25 December 2022

Keywords:

guilt,
plea agreement,
conciliation,
mediation,
procedural agreement,
prosecutor,
accused,
defendant,
mediator.

ABSTRACT

In the article, the author explored the concept of a plea agreement, carried out a comparative analysis of this agreement with the institutions of conciliation and mediation, and considered specific positive and negative aspects of these procedural forms. In particular, the role of the court, the parties, the mediator (mediator), and the essence of these agreements in concluding a plea deal, conciliation agreement, and mediation agreements are highlighted. The opinions of scientists regarding the introduction of simplified conciliation procedures into the criminal process, in particular, a mediation agreement, were also studied, and the author's scientific and practical conclusions and proposals were presented.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss11/S-pp109-120>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Айбга иқдорлик тўғрисида келишувнинг ярашув ва медиация билан қиёсий-ҳуқуқий таҳлили

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

айб,
айбга иқдорлик,
ярашув,
медиация,
процессуал келишув,
прокурор,
айбланувчи,
судланувчи,
медиатор.

Мақолада муаллиф томонидан айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув тушунчаси, ушбу келишувнинг ярашув ва медиация институтлари билан қиёсий таҳлили, ушбу процессуал шаклларнинг ўзига хос ижобий ва салбий жиҳатлари ўрганилган. Айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув, ярашув ва медиация битимларини тузишда суднинг, тарафларнинг, холис (медиатор) роли ва ушбу келишувлар моҳияти ёритилган. Шунингдек, жиноят процессига соддалаштирилган тартиботлар, хусусан медиация келишувини жорий этиш борасида олимларнинг фикрлари ўрганилиб, муаллифнинг илмий ва амалий хулоса ҳамда таклифлари берилган.

¹ Head of Department Research Institute for Legal Policy Under the Ministry of Justice. E-mail: otabek_toshev@inbox.ru.

Сравнительно-правовой анализ соглашения о признании вины с примирением и медиацией

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

вина,
признание вины,
примирение,
медиация,
процессуальное
соглашение,
прокурор,
обвиняемый,
подсудимый,
медиатор.

В статье автором исследованы понятие соглашения о признании вины, проведен сравнительный анализ данного соглашения с институтами примирения и медиации, рассмотрены конкретные положительные и отрицательные стороны этих процессуальных форм. В частности, освещается роль суда, сторон, посредника (медиатора) и сущность этих соглашений при заключении сделки о признании вины, соглашения о примирении и медиативного соглашений. Также были изучены мнения ученых относительно введения в уголовный процесс упрощенных согласительных процедур, в частности медиативного соглашения, представлены авторские научно-практические выводы и предложения.

КИРИШ

Жамиятдаги ижтимоий муносабатларга қараб, ҳуқуқ соҳаси ҳам такомиллашиб боради. Ҳозирги кунда деярли барча ривожланган давлатларда давлат манфаатлари эмас, шахс манфаатлари биринчи ўринга қўйилмоқда ва бу тўғрисида турли хил халқаро шартномалар имзоланмоқда, Албатта, булар инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда, эркин иш танлаш ва мажбурий меҳнатга йўл қўймаслик ва бошқа ҳуқуқ ва эркинликларини барча давлатлар ҳудудларида бир хилда таъминлашга хизмат қилади. Бинобарин, биз мустақилликка эришганимиздан сўнг, олдимизда демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш, бозор муносабатлари тизимини яратиш ва мустаҳкамлаш вазифасини қўйдик. Бу йўлда одиллик, инсонпарварлик, демократик, қонунийлик ва халқаро нормаларга асосланган тамойиллар асосида ўз ҳуқуқ тизимимизни яратдик. Давлат ва жамиятни эркинлаштириш ҳамда демократлаштириш жараёнида суд-ҳуқуқ ислохотлари амалга оширилди.

Шу билан бирга, мустақиллик шарофати билан жамиятда яшовчи аҳолининг турмуш-тарзи, яшаш шароити ва ҳуқуқий онги, ҳуқуқий маданияти бирмунча ошди. Мустақилликка эришганимиздан сўнг энг катта ютуқларимиздан бири Ўзбекистон Республикасининг Бош Қонунини, яъни Конституцияни қабул қилганимиз бўлди. Конституцияда давлатнинг тузилиши, сиёсий бошқаруви, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини қамраб олган бўлиб, ўз навбатида унда берилган нормалар бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатларда мустаҳкамланди. Бугунги кунда қонунларимиз замон талабларидан келиб чиққан ҳолда илғор хориж амалиётини қўллаган ҳолда ҳуқуқ тизимимизга мослаштириб борилмоқда.

Мамлакатимизда суд-ҳуқуқ ислохотларини амалга ошириш жараёни бошқа ҳуқуқ соҳаларга нисбатан долзарблигини йўқотмай келмоқда. Чунки давлатнинг жинойатчиликка қарши курашиш соҳасидаги функцияси жамият ва давлатнинг хавфсизлигига, аҳолининг тинчлигини ҳамда халқаро доирада давлатнинг обрўсини таъминлашга хизмат қилади. Шу муносабат билан жамиятда юз бераётган ижтимоий муносабатларнинг ўзгариши, халқаро ташкилотларнинг тавсиялари ҳамда илғор хориж тажрибаси асосида жинойат қонунчилигимиз ислоҳ қилинмоқда.

Бу эса ўз навбатида жиноят ҳамда жиноят-процессуал қонунчилигини ислоҳ қилиш юзасидан асосли таклифларни ишлаб чиқиш ва уни амалиётга кенг жорий этиш заруратини тақозо этади.

ТАДҚИҚОТНИНГ МАҚСАДИ

Айбга иқрорлик, ярашув ва медиация институтларини қиёсий-ҳуқуқий ўрганишдан асосий мақсад уларнинг асосий белгиларини илмий-назарий жиҳатдан аниқлаш, бу борадаги фанда ва амалиётда мавжуд қарашлар ҳамда тасаввурларни илмий таҳлил қилиш, натижаси бўйича улар ўртасидаги асосий ўхшашлик ва тафовутларни аниқлашдан иборат.

МАТЕРИАЛ ВА МЕТОДЛАР

Мазкур илмий мақолани тайёрлашда илмий билишнинг мантиқий ва илмий услубларидан фойдаланилган, хусусан, мантиқий таҳлил, синтез, тарихий, қиёсий-ҳуқуқий каби услублар қўлланилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Маълумки, мамлакатимиз аҳолисининг асосий қисмини ислом динига эътиқод қилувчи шахслар ташкил этиб, қадимдан тарафлар ўртасида юзага келган турли келишмовчилик ва низоларни ўзаро муроа йўли билан ҳал этишга эътибор бериб келинган. Зеро, жамият ҳаётининг барча жабҳаларини қамраб олган ислом тамойиллари одамлар ўртасидаги муносабатларни енгиллаштиришга хизмат қилган ва тарафларни юзага келган низоларни тинч йўл билан ҳал қилишга, кечиримли бўлишга чақирган.

Муқаддам келишмовчиликларни тинч йўл билан ҳал этиш асосан қуйидаги учта восита орқали амалга оширилган: 1) муроага келтириш (сулҳ); 2) ҳакамлик; 3) воситачилик (медиация). Ўз навбатида, муроага келтириш, яъни сулҳ – тарафлар ўртасида ўзаро манфаатли шартлар асосида низони бартараф этишга қаратилган аҳдлашув ҳисобланган. Албатта, бундай келишув қонун доирасида бўлмоғи даркор.

Айбга иқрорлик тўғрисида келишув институтининг бошқа ўхшаш жиноят-процессуал институтлари билан қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилишда, ҳозирги кунда жаҳон амалиётида уларнинг умумий номи соддалаштирилган суд иш юритуви институти деб номланиб, уларга жуда кўплаб турфа хил институтлар киришини айтиш жоиз.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда кўплаб миллий анъана ва урф-одатларимиз тикланди, инсонпарварликка асосланган қадриятларимиз ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйилди. Ўзбек халқининг эзгу қадриятларини ўзида ифода этган ана шундай институтлардан бири **ярашув институтидир**.

Ярашув институти жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг бир тури сифатида шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиб, жиноят ишини тугатиш учун асос бўлади. Жиноят кодексида назарда тутилган айрим моддалар бўйича жабрланувчи ва ҳуқуқбузар шахс ўртасида келишувга эришиш жиноят ишини тугатишга олиб келади. Қадриятларимиз ва халқимизнинг тарихий анъаналарига мос тушадиган ярашув институти ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этган ва қилмишидан чин кўнгилдан пушаймон бўлиб, жабрланувчи билан ярашган ҳамда етказилган зиённи қоплаган фуқаролар жиноий жазодан озод этиладиган бўлди. Жуда кўп фуқароларимиз жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши нечоғли инсонпарвар эканини ўз ҳаётларида англаб етдилар.

Суд амалиётига ярашув институтининг жорий этилиши, шубҳасиз, асосий қонунимиздаги инсонпарварлик тамойилига мос суд-ҳуқуқ тизими ислохотларидан бири бўлди. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, халқимизга хос бағрикенглик, олийжаноблик, йиқилганни суяш ёхуд адашганга тўғри йўл кўрсатиш каби қадриятларни ўзида мужассам этган ярашув институтининг амалиётга жорий этилиши жамиятимиз ҳаётида ўта муҳим воқеа бўлди.

Чунки ушбу институт замирида айбдорни муқаррар жазога тортиш эмас, балки унга қилмишидан тегишли хулоса чиқариб, ҳаётда яна тўғри йўлни топиб олиши учун имкон бериш каби инсонпарварлик тамойили мужассам. Ярашув институтини жиноят қонунчилиги орқали жорий қилинишини тақазо қиладиган ҳолатлардан бири сифатида жиноий низоларни тарафлар хоҳиш иродасини имкон қадар инobatга олган ҳолда ҳал қилиш ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг амалдаги жиноят процессуал қонунчилигида тарафлар манфаатларини тўлиқ инobatга олган ҳолда жиноят ишини ҳал қилиш усули ярашув тўғрисидаги ишларни юритишдир. Бироқ ҳуқуқ илмида ярашувга ўхшаш, унинг айрим элементларини такрорлаган ҳуқуқ институтлари ёки иш юритиш тартиблари мавжуд.

Мазкур институт мамлакатимизда Ўзбекистон Республикасининг “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги (2001 йил 29 август) Қонуни асосида жорий қилинган. Ярашув институти бугун қирққа яқин хорижий давлатлар қонунчилигида ҳам ўз ифодасини топган. Бироқ дунёнинг ривожланган давлатлари суд амалиётида тўлиқ синовдан ўтган, ҳуқуқий демократик давлат ва кучли фуқаролик жамиятида инсонпарварлик принципларига батамом мос келадиган ушбу институт миллий қонунчилигимизга хорижий тажриба асосидагина кириб келмаган, балки халқимизга хос кечиримлилик, инсонпарварлик, бағрикенглик каби азалий қадриятларимизни ўзида мужассам этади.

Бу борадаги масалаларни тўғри ҳал этиш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленумининг 2002 йил 25 октябрдаги “Ярашув тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида”ги 27-сонли қарори қабул қилинди. Қарорда “суд статистикаси маълумотлари ҳамда ярашув тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиётини ўрганиш натижалари шунини кўрсатадики, жиноят қонунчилигига ушбу институтнинг киритилиши жиноий ҳуқуқий муносабатларни эркинлаштиришда самарали восита бўлди. Мазкур институт жабрланувчининг ҳуқуқларини ишончли ҳимоя қилиш, республикада судланганлик ҳолатини камайтириш, жиноий жавобгарликдан озод қилиш институтининг кенгроқ қўлланилишига имкон яратганлиги” таъкидланганлиги орқали ушбу институтнинг самара берганини кўришимиз мумкин.

Шунини алоҳида қайд этиш жоизки, жиноят содир этган шахс билан жабрланувчининг ўзаро келишуви тарихда ҳам кенг қўлланилган. Хусусан, жиноят содир этган шахс жабрдийдага товон тўлаган тақдирда жабр кўрган тараф уни кечириб, қозидан айбдорни жазодан озод этишни талаб қилишга ҳақли бўлган. Ярашув институти шахснинг жамиятдаги ўрни ва мавқеини сақлаб қолиш, оиласидаги муҳитга салбий таъсир кўрсатмаслик ва жавобгарлик натижасида келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатларнинг олдини олишда ҳам алоҳида ўрин

тутади. Шу боис ярашув институтининг жиноят қонунчилигига жорий этилгани фуқаролар, айниқса, қариндошлар-уруғлар, қўни-қўшнилар ўртасида келиб чиқадиган салбий муносабатларни муросаю мадора йўли билан ҳал этишга хизмат қилмоқда. Бу эса қонунларимиздаги одиллик ва инсонпарварлик принциплари устуворлигининг яққол намунасидир. Чунки "...қонунчиликда одил судловни амалга ошириш шаклларида бири – ярашув институтининг жорий этилиши қонунийликни мустаҳкамлашда ижобий омил бўлди".

Энг асосийси, судланувчи ярашув орқали "судланган", деган тамгадан халос бўлади. Шунингдек, дастлабки тергов ишларини олиб бориш ва ишни судда кўриб чиқиш учун сарфланадиган муддатлар анча қисқаради.

Ярашув институтининг афзаллиги шундаки, биринчидан, жабрланувчига етказилган зарар тез ва тўлиқ қопланиши таъминланади. Яъни унинг манфаатлари устувор саналади. Иккинчидан, жиноят содир этган шахс жиноий жавобгарликдан озод этилгани учун судланмаган ҳисобланади. Учинчидан, айбдорни кечириш орқали жазоланмасдан тарбияланади.

Ярашув жамиятда судланганлик ҳолатини камайтирибгина қолмай, унинг узоқ давом этадиган, ҳатто авлодлар тақдирига ҳам таъсир ўтказадиган оқибатларини бартараф қилиш имконини беради. Қолаверса, айбга иқрор бўлишни рағбатлантираётган бу самарали ҳуқуқий институт ортиқча суд-тергов ҳаракатларига барҳам берди. Жараёни тезлаштириш ва соддалаштиришга йўл очди. Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан "Uznews" расмий каналига тақдим қилинган маълумотига кўра, жорий йил 6 ой давомида республика судлари томонидан ярашув институти 3 535 нафар шахсга нисбатан қўлланилган бўлиб, қўзғатилган жиноят ишлари тугатилган.

Бу ҳолат судлар томонидан ҳозирда ярашув институтининг самарали қўлланилаётгани инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатлари устувор қадрият сифатида эъозланаётганлиги ҳақида далолат бермоқда.

Мазкур институт халқимизнинг урф-одат ва анъаналаридан келиб чиқиб, миллий қонунчилигимизда ифода этилгани учун ҳам бугун амалиётда энг самарали қўлланаётган институтлардан бири ҳисобланади. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислон Каримов: "Мазкур институтнинг самарадорлиги ҳамда ўзбек халқининг раҳмдиллик ва кечиримлилик каби қўп асрлик анъаналарига мослиги унинг изчиллик билан кенгайиб боришига асос бўлди", – деб таъкидлаган эди.

Масаланинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, чет давлатлар, хусусан Озарбайжон, Грузия, Қирғизистон, Монголия, Россия, Туркменистон, Украина қонунчилигига кўра, ярашув институтини фақат жиноятни биринчи марта содир этган шахсларга қўллаш мумкин бўлса, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 66¹ – моддасига мувофиқ уни муқаддам ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноятни содир этгани учун судланган шахсларга уларнинг судланганлик ҳолати бекор қилинмай туриб ҳам қўллаш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармонида асосан 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши

бўйича Ҳаракатлар стратегияси тасдиқланган бўлиб, иккинчи устувор йўналиши қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишга йўналтирилган ислоҳотларни амалга оширишда ярашув муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш институтини кенгайтириш вазифаларининг белгиланиши муҳим аҳамият касб этади.

Эътиборли томони шундаки, бугунга келиб амалдаги қонунчилигимизда оғир ёки ўта оғир жиноятларни содир этганлик учун судланганлик ҳолати тугалланган ёки судланганлиги олиб ташланган шахслар ҳам, агар жабрланувчи билан ярашса, жиноий жавобгарликдан озод қилиниш имконига эга бўлди.

Бу эса қонунларимизнинг либераллашиб бораётганидан далолат беради. Амалдаги жиноят қонуни нормасига мувофиқ, ярашув институтини қўллаш учун қуйидаги шартлар бажарилган бўлиши лозим:

1) содир этилган жиноий қилмиш Жиноят кодексининг 66¹-моддасида назарда тутилган бўлиши;

2) жиноят содир этган шахс, яъни гумон қилинувчи ёки айбланувчи айбига иқрор бўлиши;

3) жабрланувчига етказилган зарар бартараф қилинган бўлиши;

4) жабрланувчи билан гумон қилинувчи (айбланувчи) ярашган, яъни жабрланувчи айбдорни кечирган бўлиши.

Ушбу шартлардан бирортасининг бажарилмаслиги жиноят иши бўйича ярашув институти қўлланишини истисно этади. Таъкидлаганимиздек, жабрланувчи Жиноят кодексининг 66¹-моддасида назарда тутилган жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи билан ярашган тақдирда жиноят иши Жиноят-процессуал кодексининг 62-бобида белгиланган тартибда суд томонидан айблилик ҳақидаги масала ҳал қилинмасдан тугатилиши мумкин. Бинобарин, ярашув институти деганда жабрланувчининг айбдорни кечиришигина эмас, балки жиноят содир этган шахсга нисбатан дастлабки билдирилган талаб ва даъволаридан воз кечишини ҳам тушуниш лозим.

2021 йил 18 февралдан бошлаб Ўзбекистон миллий процессуал қонунчилигида **айбга иқрорлик тўғрисида келишув** институти амалиётга жорий этилди. Ушбу институт мамлакатимиз жиноят-процессуал қонунчилиги тарихида мутлақо янги ҳисобланади. Жиноий ишларни қисқартирилган тартибда кўриш борасидаги жаҳон амалиётида мавжуд мазкур иш юритиш шаклининг миллий процессуал қонунчиликка жорий этилиши фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилиш борасидаги замонавий механизмлардан биридир.

Жиноят-процессуал қонунчиликка жорий этилган айбга иқрорлик тўғрисидаги келишувнинг бош мақсади – давлат айбловчисининг айбланувчини содир этган жинояти юзасидан иқрорлиги асосида судда енгилроқ жазо тайинланишига эришиш, шу билан бирга, кўплаб сансалорликларга сабаб бўладиган узоқ давом этувчи суд жараёнларини қисқартиришдир.

Айбга иқрорлик тўғрисидаги келишув, жиноят ишини юритишни ўзига нисбатан қўйилган гумонга, айбловга рози бўлган шахс ва прокурор билан тузилади. Бунда гумонланувчи ёки айбланувчи жиноятнинг очилишига фаол қўмаклашган ва келтирилган зарарни бартараф этган бўлиши лозим. Бундай келишувлар ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган ва оғир жиноятлар бўйича тузилади.

Айбланувчининг ўз айбини тан олиши кўп ҳолларда узоқ давом этадиган тергов ва суд босқичларини қисқартиришда, оворагарчиликларнинг олдини олишда айбланувчининг ўзига нисбатан ҳам кўп ҳолларда самарали процессуал ҳаракат ҳисобланади.

Айбга иқрорлик тўғрисидаги келишув институти, айрим олимларнинг фикрича, муайян салбий жиҳатларга ҳам эга. Бу омиллар жиноят процессини юритувчи мансабдор шахслар, жумладан, тергов органларининг айбни “ҳар қандай ҳолатда тан олдиришга интилиши” натижасида айбланувчи ўзини-ўзи ёлғон айблаш ҳолати, айбсиз инсоннинг айбланувчига айбланиб, жиноят содир этган шахснинг жазосиз қолиб кетиши, шунингдек, содир этилмаган жиноят учун айблов эълон қилиш ҳолатларида намоён бўлади.

Айнан айбланувчи томонидан айбнинг тан олиниши, унинг ижтимоий хавфли қилмиши юзасидан суд муҳокамасидан воз кечганини билдиради. Айбланувчи айблов органи билан келишув имзолаши ҳам мумкин.

Мазкур келишув айбланувчига бир қатор юридик имтиёзлар беради. Яъни:

- айблов доираси қисқартирилиши ёки ундан айрим эпизодларнинг чиқарилиши ва квалификациянинг енгилроқ томонга йўналтирилиши;
- жазо ҳажми, миқдори ва ўташ тартибининг қонунда кўрсатилганидан ҳам енгилроғи тайинланиши.

Бугунги кунда шиддат билан ўзгараётган замон ва илм-фан тараққиёти, халқ ҳўжалиги ва жаҳон иқтисодиётидаги туб ўзгаришлар, оламшумул кашфиётлар, одамлар турмуш тарзининг ўзгариши, янгича дунёқараш шаклланаётганлиги, тинчлик ва хавфсизликка янгича кўринишдаги ва турли таҳдид манбаларининг пайдо бўлаётганлиги суд-ҳуқуқ тизимида мунтазам равишда ислохотлар ўтказиб бориш, жиноятчиликка қарши курашишда янгича ёндашувлар ҳамда одил судловни, жиноятларнинг олдини олиш самарадорлигини, жиноят ишлари тергов қилинишининг тезкорлигини ва унумли бўлишини таъминлашда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва суд органларининг фаолиятини янгича ташкил этиш зарурлигини кўрсатмоқда.

Биз Д.Ю. Пайзиевнинг жиноят субъектининг жабрланувчи билан ярашганлиги ижобий ҳодиса эканлигини инобатга олиб, ярашув институтини қўллаш мумкин бўлмаган тақдирда ҳам ярашганликни жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар (ЖК 55-м. 1-қ.) рўйхатига киритиш ҳамда шахсга жазо тайинлашда инобатга олиш мақсадга мувофиқ бўлади, деган фикрига қўшиламыз.

Бундай тажрибани айрим хорижий давлатлар жиноят қонунчилигида ҳам кўриш мумкин. Жумладан, Озарбайжон (ЖК 59-м. 1-қ. 10-б.), Грузия (ЖК 53-м. 3-қ.), шунингдек, Польша давлатларининг жиноят қонунларида жиноят содир этган шахснинг жабрланувчи билан ярашганлиги жазони енгиллаштирувчи ҳолат сифатида белгилаб қўйилган.

Бу янгиликлардан бири – жиноят процессида келишув билан мазмун жиҳатдан маънодош ҳисобланадиган **медиация** институтидир. **“Mediation”** атамаси инглиз тилидан олинган бўлиб, луғавий маъноси – “келишиш, тинчликка эришув” деган маъноларни англатади.

Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 3 июлда “Медиация тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди. Ушбу Қонуннинг 4-моддасида медиация тушунчасига қуйидагича таъриф берилган, “келиб чиққан низони тарафлар ўзаро мақбул

қарорга эришиши учун уларнинг ихтиёрий розилиги асосида медиатор кўмагида ҳал қилиш усули” деб белгиланган. Шунинг билан мумкинки медиация кенг тушунча бўлиб, турли соҳаларни оила, жиноят, иқтисодий, корпоратив ва бошқа қонунчиликлардаги низоларни ҳал этиш усулини тушунишимиз мумкин.

Жиноят процессида эса ярашув институти аввалроқ қонунчиликда ўз аксини топган. Шу ўринда айтиш жоизки, хорижий давлатларда ярашув институти медиация деб аталади. Медиация жиноий низоларни ҳал қилишнинг альтернатив (судга қадар бўлган) усуллари билан бири бўлиб, у ривожланган давлатларда ADR (alternative dispute resolution) номи билан машҳур.

Қозоғистонда медиация институти 2011 йилда Жиноят-процессуал кодексида жорий қилинган бўлиб, “медиатор – бу қонун талабларига мувофиқ медиация ўтказиш учун тарафлар жалб қиладиган мустақил шахс” деган тушунча киритилган. Ушбу давлатда медиатор фаолиятини олиб бориш учун шахс олий маълумотли, йигирма беш ёшга тўлган, Қозоғистон Республикаси ҳукумати томонидан белгиланган тартибда тасдиқланган ва медиаторларни тайёрлаш дастури бўйича ўқув курсини тугатганлигини тасдиқловчи ҳужжат (сертификати)га эга бўлган бўлиши керак.

Грузияда медиация жараёнини амалга оширишга Адлия вазирлигида махсус курсларда ўқитилган педагоглар ва психологлар орасидан ходимлар танлаб олинади. **Германияда** медиаторлар тўғридан-тўғри судларда ишлайди, бу ҳолат суд жараёнлари сонини сезиларли даражада камайтиради. Германияда мавжуд бўлган кўпгина юридик мактабларида доимий медиаторлик курслари мавжуд ҳамда “Интеграциялашган медиация бўйича Халқаро Ассоциация”си ташкил қилиниб, ўз фаолиятини муваффақиятли амалга оширмоқда.

Ушбу концепция тикловчи одил судлов деб аталади, у АҚШ, Буюк Британия, Германия, Франция ва бошқа бир қатор ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган.

Медиация институти кўплаб хорижий мамлакатларда ўтган асрнинг 70–80-йилларида янги атама сифатида пайдо бўлди. Европа мамлакатларидан Францияда биринчи медиатор – 1973 йилда тайинланган бўлиб, бу Швециядаги Омбудсманга ўхшаш институт бўлган. Дастлаб Францияда медиацияга ишончсизлик билан қаралган. Бироқ ўтган асрнинг 90-йилларидан бошлаб низоларни ҳал этишнинг мазкур усули афзалликлари тушунилиб, уни қўллаш кенг жорий қилина бошланди. Жиноят процессида медиация институти турли давлатларда турлича ном олиб (restorative justice ёки alternative dispute resolution), даставвал жиноят-процессуал ҳуқуқидан ташқарида вужудга келиб, ҳозирда жиноят процессуал ҳуқуқида ҳам ўз ўрнини топиб келмоқда.

1994 йилда Америка Қўшма Штатларининг Федерал ҳукумати томонидан қабул қилинган “Медиация фаолияти ва медиаторлар учун одоб-ахлоқ қоидалари” деб номланган қонунга назар ташласак, медиациянинг асосий хусусиятлари қуйидагилардир:

- медиация тарафлар томонидан тартибга солинадиган, мажбурлов жараёни ҳисобланмайди;

- медиация тарафлари қарор қабул қилишга мажбур этилмайди. У воситачилик, тўғрироғи, низони ҳал қилишда тарафларга хизмат кўрсатувчи шахс ролини бажаради;

- медиация – яширин, ошкор қилинмайдиган жараён;
- махфийлик тарафларга музокараларни ошкор қилинишини истисно қилган ҳолда, эркин ва натижали тарзда ҳал қилинишини таъминлайди;
- медиация – тарафларнинг ўзаро манфаатларига асосланган жараён;
- медиацияда тарафлар ўзларининг шахсий иш манфаатларига ҳам амал қилишади. Шу тарзда, тарафлар келажакдаги иш фаолиятларига қаратилган, шу жумладан, ўтмишдаги муносабатларни ҳам ҳисобга олган натижани эркин тарзда танлаш имкониятига эга бўладилар.

Медиатор тарафларнинг умумий манфаатини кўзлаган ҳолда иш юритади.

Медиация институтининг мақсади – низолашувчи тарафларнинг низоларини мустақил, ўзаро фойдали ҳал этиш имкониятини топишга кўмаклашишдан иборат бўлиб, унинг асосий тамойилларига ихтиёрийлик, тарафларнинг тенглиги, бетарафлик, медиаторнинг холислиги, махфийлик кабилар киради. Медиация жараёни музокаралардан иборат бўлиб, унинг муваффақияти нафақат тарафларнинг келишмовчиликларини ҳал этишга бўлган иродаси ва интилиши, балки медиаторнинг тажрибаси ва маҳоратига ҳам боғлиқ.

Холис учинчи шахс – медиатор аслида судья эмас, балки у тарафларни муросага келтирувчи, холис ва бетараф шахсдир. Медиатор вужудга келган низо юзасидан ҳеч қандай мустақил қарор ёки мажбурий ҳужжат қабул қилмайди, балки у тарафларга низонинг ўзаро фойдали ечимини топишга ёрдам беради, холос.

Таъкидлаш жоизки, умуман олганда, медиация институти ярашув институтининг мантиқий давоми бўлиб, жабрланувчи ва ҳуқуқбузар ўртасидаги низони мустақил медиаторнинг ёрдами билан муросага келиш орқали ҳал қилиш имкониятини беради. Ҳа, биз одил судловни амалга оширишнинг амалдаги концепциясига кўникиб қолдик, содир этилган жиноят юзасидан кўпинча узоқ давом этаётган суд жараёни, далилларни тўплаш ва баҳолаш, суд тергови ва ҳар қандай экспертиза тайинлаш каби кўплаб ҳуқуқий ҳаракатлар амалга оширилганидан сўнг айбдор шахс жиноий жавобгарликка тортилади ва жазоланади, бунда албатта ҳуқм чиқарилади ва шахс судланган тамғага эга бўлади.

Медиациянинг эркин ва махфий эканлиги тарафларларга жиддий фойда ҳамда оз миқдорда таваккалчилик келтиради. Дарҳақиқат, шуни алоҳида таъкидлаш мумкинки, низо ҳал этилмаган тақдирда ҳам, модомики, медиация тарафларга низонинг муаммолари ва вазиятни аниқлашга имкон берар экан, ҳар доим муваффақият қозонади, бундан ташқари ҳар қандай ҳолатда бўлажак суд муҳокамасида низони бартараф этишга олдиндан замин яратади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ МУҲОКАМАСИ

Айбга иқрорлик бўйича келишувнинг ярашув институтига хос жиҳатлари мавжуд. Яъни иккала ҳолатда ҳам миллий қонунчилигимизга асосан жабрланувчи ёки фуқаровий даъвогар бу жараёнда иштирок этади ва гумон қилинувчи ёки айбланувчи томонидан етказилган зарарнинг бартараф этилгани ҳолатига ойдинлик киритилади.

Бироқ ярашув институтида келишув судланувчи ва жабрланувчи ўртасида амалга оширилса, айбга иқрорлик бўйича келишувда айбланувчи ва давлат тимсолидаги қонун, адолат билан келишув тушунилиши лозим.

Шунингдек, медиация институтидан фарqli ўлароқ, ярашув ва айбига иқрорлик жараёни давлат органлари томонидан амалга оширилади – суриштирув, дастлабки тергов вақтида ва кейинчалик суд томонидан тасдиқланади, яъни ярашув,

айбига иқдорлик институтлари иштирокчилари давлат ва ҳуқуқбузарлардир. Медиация жараёнида эса содир этилган жиноят бўйича муроасага келиш учун асосий ролни тарафлар – жабрланувчи ва ҳуқуқбузар ўйнайди.

Шу ўринда АҚШ судлов қонунчилиги асосида айбланувчи ёки судланувчи томонидан айбига иқдорлик келишуви имзоланганида жабрланувчи, фуқаровий даъвогарнинг манфаатлари қай даражада ҳимоялангани масаласига мухтасар тўхталиш лозим. Мазкур давлат қонунчилигига кўра, келишув тузиш жараёнида жабрланувчи, фуқаровий даъвогарнинг манфаатлари акс эттирилмаган. Содда қилиб айтганда, ушбу жараёнда жабрланувчи, фуқаровий даъвогарнинг розилиги ёки қаршилиги келишувни амалга оширишда деярли инобатга олинмайди.

Жабрланувчи ва фуқаровий даъвогарга етказилган зарарни қоплаш чоралари ҳам мазкур келишув юзасидан чиқарилган суд ҳукмида ўз аксини топмайди. Миллий қонунчилигимизда эса бу масалага Шарқ менталитетидан келиб чиқиб ёндашилди. Натижада жабрланган тараф ёки фуқаровий даъвогарнинг фикри бундай келишув тузишда муҳим шартлардан бирига айланди.

Миллий қонунчилигимизга биноан жиноят иши суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг айбга иқдорлик бўйича келишуви судга келиб тушган пайтдан эътиборан бир ойдан кечиктирмай кўриб чиқилади. Келишув тасдиқланган ҳолларда суд айблов ҳукми чиқариб, жазо тайинлайди.

Бироқ жиноят иши бўйича тайинланадиган жазо муддати ёки миқдори Жиноят кодексининг тегишли моддасида ёки қисмида назарда тутилган энг кўп жазонинг ярмидан ошмаслиги керак.

Ярашув суд қарори билан расмийлаштирилса, медиация институтида жабрланувчи ва ҳуқуқбузарнинг ярашиш истаги етказилган зарарни ундириш ҳақида ёзма шартнома тузишда намоён бўлади. Иш суддан келган бўлса, шартнома ҳукмнинг бир қисмидан иборат бўлади. Агар иш полициядан ёки прокуратурадан келган бўлса, тузилган шартнома муваффақиятли амалга ошганидан сўнг тугатилади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Биринчидан, айбига иқдорлик ва ярашув – бу процессуал келишув бўлиб, терговчи, прокурор, судья ва айбланувчи (судланувчи) ёки айбланувчи (судланувчи) ва жабрланувчи ўртасидаги келишув ҳисобланса, медиация келишуви жабрланувчи ва айбланувчи ёки гумон қилинувчи ўртасидаги процессдан ташқари келишуви, яъни қонунчилик тили билан айтганда ярашув дейишимиз мумкин.

Иккинчидан, процессуал келишув институти тергов ва суд органлари доирасида намоён бўлиб, асосан давлат идорасида ҳосил бўлса, медиация келишуви янгича, замонавий шаклда бўлиб, жиноятга қарши курашда ўзгача қарашни, жабрланувчи ва жамият аъзоларининг ўз бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини тиклашда иштирок этишларига, юзма-юз суҳбат қуриш учун имкониятга, музокарага, муаммони ечишга қаратади.

Учинчидан, жиноят ва жиноят-процессуал қонун ҳужжатларига **медиация институти** жорий этилиши нафақат судлар ва пробация хизматига юкни сезиларли даражада камайтиради, балки ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлари учун судланганлар сонини камайтиради.

Тўртинчидан, ярашув ва айбига иқдорлик институтлари қўлланилиши мумкин бўлган амалдаги жиноят таркибларида зарар – жабрланувчи (жисмоний шахс)га, айримларида эса (масалан, ЖКнинг 179, 185² ва бошқа моддаларида) давлат ва жамият манфаатларига етказилиши мумкин.

Бироқ ярашув ва айбига иқдорлик институтларини қўллаш шарти сифатида “жабрланувчи билан ярашиш” белгиланган бўлиб, жабрланувчи юридик шахс бўлганида мазкур институтни қўллаш шартлари назарда тутилмаган.

Шу сабабли **ЖКнинг 66¹-моддасини** қуйидаги мазмундаги учинчи қисм билан тўлдириш таклиф этилади:

Жиноят содир этилиши натижасида юридик шахс манфаатларига зарар етказилган ҳолларда, ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс, агар у ўз айбига иқдор бўлса, чин кўнгилдан пушаймон бўлиб, етказилган зарарни бартараф этса, жиноий жавобгарликдан озод қилинади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Бердиев Ш.Б. Ярашув институти – унга оид қонун нормаларини қўллаш муаммолари – // Huquq va burch, 2012, №5. Веб манзил: www.huquqburch.uz.
2. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т. 13. – Т., 2005. – Б. 186.
3. <https://t.me/uznews>.
4. Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. Т. 19. – Т., 2011. – Б. 360
5. Д.Ю. Пайзиев. Ярашилганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш институтини кенгайтириш масалалари // ИИБ Академиясининг ахборотномаси. – 2017. – № 3. – Б.21
6. Ўзбекистон юридик энциклопедияси – Т.: Адолат, 2010. – 704 б.
7. Tony F. Marshall, Results of Research from British Experiments in Restorative Justice, in Criminal justice, restitution, and reconciliation 96–100 (Burt Galaway & Joe Hudson eds., 1990).
8. Казахстанский Центр Медиации // <http://kazmediation.kz>, <http://www.медиаторы.kz/>.
9. Бюллетень Федерального Института медиации.Издательство “Межрегиональный центр управленческого и потилического консультирования” Москва. 2014. – С. 146.
10. The British Ambassador, Mr. Phil Batson supports alternative. dispute resolution methods // <https://www.gov.uk/government/world-locationnews/supporting-jus>.
11. Alternative dispute resolution or Restorative justice, The Thai Experience pp. 1-4., by Dr. Kittipong Kittayarak, New York City, 2003
12. Reform in criminal Procedure by Erverett P. Wheeler, Source: Columbia Law Review, Vol.4, No.5 (May, 1984), pp. 356-363, published by Columbia Law Review Association, Inc., Stable Url: [Http://www.jstor.org/stable/1109459](http://www.jstor.org/stable/1109459)
13. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/41633831//American> Academy of Political and Social Science // Reform in Criminal Procedure by Hon Everett and P. Wheeler, PP. 185–189, New York City.

14. Criminal Justice social network development center for Scotland, Briefing paper 4, April 2002, Crime and Restorative Justice, Bill Whyte, PP. 4–8.

15. The Model Standards of Conduct for Mediators, 1994-American Bar Association's Section of Dispute Resolution, Act 24/56, 1994

16. Д.Ж. Суюнова. Жиноят-процессда медиация институти ва унинг Ўзбекистондаги истиқболлари // Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили / Uzbek law review / Обзор законодательства Узбекистана – 2020. – №1 – Б. 25.

17. <https://hordiq.uz/2021/04/07/qonunchilikdagi-yangi-institut-aybga-iqrorlik-buyicha-kelishuv/>.

18. Tony F. Marshall, Results of Research from British Experiments in Restorative Justice in criminal justice, restitution, and reconciliation // 83, 83-86 (Burt Galaway & Joe Hudson eds., 1990).